

Iranian Self-concept of Nation-State in Ibrahim Bey's Travelogue

Seyede Leila Sadati*

PhD, Department of Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Shoja Ahmadvand

Associate Professor, Department of Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Abstract

The topic of Iranians' self-concept in relation to their government and nation has a profound connection to the study of identity, collective identity, and specifically national identity. All of these concepts are believed to shape an individual's perceptions and behavior. This specific topic, which encompasses more than just traditional expressions of nationalism, such as pride in shared ancestral, historical, and geographic ties, borders, language, culture, and other recognized components of national identity, serves as the focus of this research. The sense of belonging to a national identity is believed to have positive effects including enhancing social cohesion, ethical behavior, patriotism, hope, and trust. "Ibrahim Bey's Travelogue," a critically acclaimed work, is one of the most significant texts that captures the complexities of modern states and societies, particularly leading up to the Constitutional Revolution. It is a travelogue with intricate narrative elements that attempt to paint a detailed and insightful picture of the social and political circumstances of that era. At the same time, it also carefully compares Iranian and Western societies, highlighting the different ways in which they have evolved.

The aim of this article is to analyze the most important themes in the Ibrahim Bey's Travelogue and their contribution to the formation of the utopian/dystopian image of Iranian self-concept. This research was conducted through a thematic analysis, involving the extraction of codes, categories, and themes from the first volume of the Ibrahim Bey's Travelogue, which is particularly significant from a political and social standpoint. For this purpose, a deductive approach was taken, based on the main issues which is Iranian Self-concept. Through this method that is a commonly used form of qualitative research often used in psychology and social sciences, a systematic

* Corresponding Author: leila_sadati@atu.ac.ir

How to Cite: Sadati, S. L., & Ahmadvand, S. (2023). Iranian Self-concept of Nation-State in Ibrahim Bey's travelogue. *State Studies*, 9(35), 157-194. doi: 10.22054/tssq.2023.68051.1261

and structured approach to analyzing and organizing data based on themes that emerge from the data is provided.

After familiarizing with the data, which is the first step of thematic analysis, initial codes were generated from the main text. These initial codes then were divided into different categories based on the story line, the content of the book itself and the main issues of the research: Iranian Self-concept. In the third step, searching for themes was done after coding the data by finding patterns or themes that emerge from the data. These main themes were as below:

1. Goals of change
2. Tools of change
3. Superior other
4. Inferior other
5. Character of the nationalist (Ibrahim Bey)
6. Depiction of the dystopia (the government and nation)
7. Depiction of the utopia (government and nation)
8. Past golden age of Iran
9. Factors leading to the existing unfortunate situation
10. Definition of the law.

The ultimate objective is to uncover a pattern of themes related to the Iranian state and nation that shape our current understanding of these concepts.

The key finding emerges that the concept of "West" serves as the superior "other" in shaping the Iranian self-concept through the framework of cultural cringe and colonial mentality as a concept describing the feeling of inferiority and embarrassment that some individuals in colonized countries feel towards their own culture. According to this concept, individuals in these countries tend to perceive Western culture as superior and admire it, often at the expense of their own culture. This leads to a sense of self-hatred, which can negatively impact an individual's self-esteem and identity. Cultural cringe is often associated with colonial mentality, which describes the psychological effects of colonization on colonized peoples. Cultural cringe also has a significant role in the field of postcolonial studies. Postcolonial studies is an interdisciplinary field which examines the legacies of colonialism and the ways in which colonized societies have struggled to define and assert their own identities. Cultural cringe is just one of the many ways in which colonial power and domination can impact colonized societies. It is important to understand that cultural cringe is not a universal experience, and that it is specific to particular colonized nations and cultures.

Despite the negative portrayal of the West, anything that is associated with the superior other is seen as admirable and desirable, while characteristics related to the insider culture are perceived as negative and inferior. As a result, the Iranian state and nation are solely understood through the lens of adapting from this superior other, leading to the dismissal and rejection of insider experiences.

This article suggests that the roots of today's cultural cringe can be traced back to the colonial mentality framework as expressed through the texts of that period. In particular, a romanticized relationship with the West played a

central role in shaping Iranian identity. Therefore, it is crucial to critically analyze the past and understand the role of colonial narratives in shaping our current perspectives. While we may have come a long way since those early years, we cannot ignore the ongoing effects of colonial mentality and cultural cringe, which still impact our understanding of Iranian society today. The only way to effectively dismantle these problematic discourses is to create an inclusive and open space that recognizes the diversity of perspectives and experiences, which will enable us to develop a more nuanced understanding of Iranian identity and societal issues.

Keywords: Ibrahim Bey's Travelogue, Iranian Self-concept, Cultural Cringe, Colonial Mentality, Utopia and Dystopia.

خودانگاره دولت و ملت در سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ

سیده لیلا ساداتی * دکتری علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

شجاع احمدوند دانشیار علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

چکیده

بسیاری از وجوه دولت‌مدرن در سال‌های منجر به انقلاب مشروطه، در ادبیات سیاسی آن دوران بازتابی معنادار پیدا کرده است. برخی از آثار آن دوره در عین سادگی، متضمن مهم‌ترین مضامین شکل‌گیری دولت-ملت جدید در ایران بودند. سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ به عنوان اثری انتقادی با ماهیت روایی از جمله مهم‌ترین این آثار است. این کتاب از سویی با نهایت دقت به ترسیم وضعیت سیاسی-اجتماعی آن دوره اهتمام می‌ورزد، و از سوی دیگر به مقایسه‌ای ظریف میان وضعیت موجود جامعه ایران با جوامع موسوم به پیشرفته در مغرب زمین می‌پردازد. از این رو، هدف مقاله نشان دادن جایگاه برخی از مهم‌ترین مضامین موجود در ادبیات سیاسی آن دوره و نقش آن‌ها در ترسیم هر دو سوی قطب آرمان‌شهر / تباه‌شهر مورد نظر مخالفان تداوم وضع موجود بود. این پژوهش با روش تحلیل مضمون انجام شده و با استخراج کدها، مقولات و مضامین موجود در جلد نخست این اثر - که از اهمیت سیاسی و اجتماعی برخوردار است - می‌کوشد تا الگویی از مضامین مربوط به دولت و ملت را بازخوانی کند. مهم‌ترین یافته این پژوهش که با تأکید بر «غرب» به عنوان «دیگری فرادست»، به موضوع شکل‌گیری خودانگاره ایرانی در چارچوب مفاهیم «خود‌کهنتری فرهنگی» و «ذهنیت استعماری» می‌پردازد، نشانگر آن است که با تصور وجود نگاه تحقیرآمیز از سوی غرب و برتر شمردن هر آنچه به دیگری مرتبط است، هر آنچه مربوط به خود را خوار خفیف شمرده می‌شود. بدین ترتیب، برخی از ریشه‌های خود‌کهنتری فرهنگی امروزی را می‌توان در چهارچوب ذهنیت استعماری در متون آن دوره که رؤیایی با غرب مسئله‌ای محوری بود، ردیابی کرد.

واژگان کلیدی: سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ، خودانگاره ایرانی، خود‌کهنتری فرهنگی، ذهنیت استعماری، آرمان‌شهری و تباه‌شهری.

مقدمه

خودانگاره ایرانیان از دولت و ملت، ارتباط نزدیکی با موضوع هویت، هویت جمعی و خصوصاً هویت ملی دارد که به‌عنوان عاملی شکل‌دهنده به بینش و کنش افراد دارای اهمیت است. این موضوع، جدای از آنچه به‌عموماً عنوان گرایش‌های ملی‌گرایانه با تأکید بر وجود نیای مشترک، تاریخ و جغرافیای مشترک، مرزهای منطبق با قومیت، زبان، فرهنگ و سایر مؤلفه‌های شناخته‌شده ملی‌گرایی مورد توجه است، مدنظر این پژوهش قرار دارد. احساس تعلق به یک هویت ملی، بناست دارای کارکردهای مثبتی چون تقویت همبستگی، ارتقای اخلاق فردی و جمعی، میهن‌دوستی، امید به فردای بهتر و به‌طور کلی ارتقای اعتماد و سرمایه اجتماعی باشد. از جمله اندیشمندانی که در حوزه سیاست به شناسایی اهمیت هویت ملی در مباحث مرتبط با اعتماد و همبستگی پرداخته‌اند می‌توان به پاتنم، فوکویاما و گلنن اشاره کرد.

فوکویاما از شش «کارکرد» برای هویت ملی صحبت می‌کند: امنیت فیزیکی، کیفیت حکومت و کارآمدی خدمات عمومی و کاهش فساد درون حکومتی به دلیل وجود تعهد به منافع عمومی، تسهیل توسعه اقتصادی، افزایش اعتماد و سرمایه اجتماعی، پیشبرد بهتر برنامه‌های اجتماعی کاهنده شکاف‌های اقتصادی و درنهایت مشروعیت حاکمیت. چهارمین کارکرد هویت ملی افزایش شعاع اعتماد است. اعتماد چرخ تبادل اقتصادی و مشارکت سیاسی را روغن کاری می‌کند اعتماد مبتنی بر چیزی است که سرمایه اجتماعی نامیده می‌شود؛ یعنی توانایی همکاری با دیگران بر اساس هنجارهای غیررسمی و ارزش‌های مشترک. گروه‌های هویتی اعتماد را میان اعضای خود افزایش می‌دهند (قهرمانپور، ۱۴۰۰). موضوع وجود خودانگاره‌های عموماً منفی ایرانیان، صرف‌نظر از آنچه که امروزه در عرصه عمومی و همچنین در سطح نخبگان اغلب به شکل مرتبط ساختن بی‌چون و چرای ایرانی بودن با بی‌فرهنگی و رفتارهای ناهنجار قابل مشاهده است، (عبارات آشنایی چون: ایران است دیگر... ایرانی بازی درآوردن... اینجا ایران است... و...)، امروزه توجه بسیاری از پژوهشگران را به خود جلب کرده و به مطالعات مختلفی در باب مطالعه منش و خلیقات ایرانیان شکل

داده است. مسئله اصلی در این گونه مطالعات، بررسی خلیقات عموماً منفی ایرانیان، جستجوی ریشه‌ها و ارائه راهکارهایی برای رفع آن‌ها است. این پژوهش می‌کوشد تا وجود این باور ایرانیان به ارتباط بی‌چون و چرای ایرانی بودن با خصوصیات منفی را به‌عنوان یک مسئله مورد بررسی قرار دهد. چنین مطالعه‌ای با در نظر گرفتن دیدگاه‌های شرق‌شناسان، و نظریه‌های متفکران «پسا استعماری» صورت می‌پذیرد.

نمونه‌های چنین پذیرشی - حتی در سطح نخبگان - در گذشته و امروز بسیارند: «حسن نراقی» در «جامعه‌شناسی خودمانی (چرا در مانده‌ایم)» در فهرست کتاب خود ویژگی‌هایی از این قبیل را برای ایرانیان بر شمرده است: با تاریخ بیگانه‌ایم؛ حقیقت‌گریزی و پنهان‌کاری ما؛ ظاهر سازی ما؛ قهرمان‌پروری و استبدادزدگی ما و نمونه‌هایی دیگر از خلیقات ما (نراقی، ۱۳۸۰). در کتاب «نظری و گذری بر زخم‌های فرهنگی ما ایرانیان» نوشته «سعید ارجائی» از این ویژگی‌ها به‌عنوان «لکه» یا «زخم»های فرهنگی ما ایرانیان یاد شده است: افراط و تفریط؛ قانون‌گریزی و نظم‌ستیزی؛ فرهنگ غیر (ضد) تولیدی؛ ضعف در مشارکت‌پذیری و کار گروهی و... (ارجائی، ۱۳۸۷). «مقصود فراستخواه» در کتاب «ما ایرانیان» به این مسئله، تحت عنوان «روحیات و خلق و خوی بحث‌انگیز ایرانیان» می‌پردازد. طبق پژوهش او که در سطح ملی انجام شده و جامعه‌آماري آن متشکل از اعضای هیئت‌علمی دانشگاه‌های سراسر کشور است، ۹۶٪ از اعضای جامعه‌آماري، با «بحث‌انگیز بودن خلیقات ایرانیان» موافق بوده‌اند (فراستخواه، ۱۳۹۸). هدف از ذکر این نمونه‌ها این است که مسئله باور ایرانیان به وجود نوعی احساس خود کهنتری فرهنگی نمایان گردد. اهمیت این نگاه زمانی بیشتر پدیدار می‌شود که بدانیم باورهایی که نسبت به خود داریم، در شکل دادن به کنش افراد و به‌ویژه در مبحث سرمایه اجتماعی و انسجام درون‌گروهی بسیار حائز اهمیت‌اند. این پدیده از دوران پیش از انقلاب مشروطه آغاز شده و طی چند دهه اخیر و همراه با پیچیده‌تر شدن جامعه، شکل صریح‌تری به خود گرفته است.

به عقیده پاتنم، سرمایه اجتماعی می‌تواند موجب تقویت همکاری و به‌طور هم‌زمان گسترش روابط حمایتی دوجانبه در اجتماعات و ملت‌ها گردد و بنابراین می‌تواند ابزاری ارزشمند برای مبارزه با بسیاری از نارسایی‌های اجتماعی در جوامع مدرن، همچون جرائم،

که جزء جدایی‌ناپذیر آن‌ها هستند، باشد (Putnam: 1993). در این دیدگاه، سرمایه اجتماعی همان عامل غیرمادی است که می‌تواند ملل گوناگون را در شرایط مادی یکسان، به درجات ناهمسانی از توسعه رهنمون گرداند. تقویت سرمایه اجتماعی تنها به‌عنوان یکی از دلایل اهمیت هویت ملی هویت در انسجام‌بخشی درون‌گروهی مورد توجه قرار دارد.

سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ یکی از آثاری است که از این جهت درخور مطالعه است. این اثر، تاکنون از سوی پژوهشگران حوزه‌های ادبیات و علوم اجتماعی از زوایای مختلف مورد توجه قرار گرفته است. از جمله اینکه به‌عنوان آغازگر رمان فارسی شناخته می‌شود. این کتاب نوشته زین‌العابدین مراغه‌ای، بازرگان ایرانی است که در سال‌های پایانی سلطنت ناصرالدین‌شاه قاجار (۱۲-۱۳۱۳) در قاهره و استانبول منتشر شد.

نخستین ایرانیانی که رمان و نمایش‌نامه می‌نویسند یا روشنفکران و تاجران مهاجرند (آخوندزاده، طالبوف، مراغه‌ای) و یا تبعیدی‌های سیاسی (میرزا حبیب اصفهانی، میرزا آقاخان کرمانی). اینان که با مهاجرت از محیط عقب‌مانده ایران به کشورهای پیشرفته‌تر، با فرهنگ و ادبیات سایر ملل دیگر آشنا مواجه شده‌اند، بیانگران اندیشه‌های پیشروترین اقشار طبقه متوسط ایران -در باره قانون، ترقی صنایع، عظمت قشون و تشکیلات دولتی، و اصلاحات دینی و فرهنگی- هستند (میرعابدینی، ۱۳۷۷: ۱۹). تصاویری که پژوهندگان عهد قاجار و اوایل نهضت مشروطیت از تکاپوی ایرانیان برای پیوستن به کاروان مدرنیته می‌دهند (بشیری، ۱۳۹۳؛ جان‌فوران، ۱۳۹۳؛ آدمیت، ۱۳۵۵؛ نیکی‌کدی، ۱۳۸۷؛ اشرف، ۱۳۵۹)، نشان می‌دهند که ژانر ادبی رمان به‌عنوان وسیله‌ای برای آگاه کردن جامعه واجد کارکرد آشکار و پنهان در راستای اهداف مدرنیزاسیون بوده است. علاوه بر کارکرد آگاهی‌بخشی و نقد وضعیت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و تاریخی، رمان‌نویسانی مانند طالبوف یا زنجانی به‌وسیله رمان، هم تضادهای مضمونی ترقی خواهان با حکام و روحانیون دینی را منعکس کرده‌اند و هم امکان مقایسه و تطبیق ایران آن روزگار را با کشورهایمانند فرانسه، انگلیس، بلژیک و سوئد فراهم آورده‌اند (عباسی، ۱۳۹۹: ۱۷۹).

از سوی دیگر، تصور حقارت در مقابل ملت‌های پیشرفته، سرچشمه تحقیر فرهنگ ملی و تمجید خیال‌پردازانه از فرهنگ ملت‌های پیشرفته و تقلید از آن است. تصورات تحقیرآمیز

ملت‌های غیر پیشرفته از خود و خیال‌پردازی آن‌ها درباره میزان پیشرفت ملل پیشرفته میان دو جهان متفاوت شکافی می‌اندازد که سرچشمه تصورات آرمان‌شهری و تباه‌شهری (یوتوپایی و دیستوپایی) می‌گردد و آسیب فرهنگی و اجتماعی عمده‌ای به همراه می‌آورد (بشیری، ۱۳۹۸: ۷۷). برای نزدیک شدن به این معنی، «خود آینه‌سان»^۱ مفهومی است که چارلز اچ. کولی جامعه‌شناس (۱۹۰۲)، از آن برای توصیف کاربرد اینکه ما فکر می‌کنیم دیگران چگونه ما را می‌بینند، استفاده کرد. جورج هربرت مید (۱۹۳۴)، جامعه‌شناس همکار، این مفهوم را اصلاح کرد و خاطر نشان کرد که آنچه برای خود ما اهمیت دارد این نیست که دیگران واقعاً چگونه ما را می‌بینند؛ بلکه تصویری که ما از نوع نگاه آن‌ها داریم اهمیت دارد (Myers, 2018:29). خود، شبیه موضوعات دیگر، در فرآیندی از تعامل در حین پاسخگویی فرد به جنبه‌های تعریف از خودش توسط دیگران و درونی کردن آن پدیدار می‌گردد؛ کولی این فرآیند را با برچسب «آینه خود» طبقه‌بندی می‌کند (افرت، ۱۳۸۹: ۵۶). به‌طور کلی، خودانگاره، تجسمی از پاسخ خود فرد به این سؤال است که «من کیستم؟» عناصر خود پنداره، باورهای خاصی است که شما با آن‌ها خود را تعریف می‌کنید (Myers, 2018:29).

در این پژوهش، ضمن پرداختن به چگونگی بازنمایی وضع موجود و وضعیت مطلوب، به این نکته توجه می‌شود که ترسیم ایده‌های آرمان‌شهری/تباه‌شهری با مثبت پنداشتن هر آنچه مربوط به دیگری فرادست و منفی دانستن هر آنچه به جامعه، دولت و ملت خودی مربوط می‌شود، همراه است. این پدیده که در مطالعات پسا استعماری تحت عنوان «ذهنیت استعماری» و «احساس کهنتری فرهنگی» شناسایی شده و مورد مطالعه قرار می‌گیرد، از گذشته تا به امروز در بسیاری از جوامع در حال توسعه و از جمله ایران مشاهده شده است.

1. Looking Glass Self
2. Cultural Cringe

پیشینه پژوهش

سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ، بیش از این که به‌عنوان یک اثر هنری و یک رمان شناخته شود، به‌عنوان کتابی اثرگذار بر محافل مشروطه‌خواهی شناخته شده است. چنانچه فروغی اشاره می‌کند: «انتشار این کتاب، خیلی سریع با استقبال عام و خاص روبرو شد؛ به‌طوری که بدل به مهم‌ترین کتاب برای قرائت در محافل مشروطه‌طلب گشت و کمتر مشروطه‌خواهی را می‌توان یافت که آن را خوانده باشد و تحت تأثیر آن قرار نگرفته باشد (فروغی، ۱۳۸۴: ۱۵۰). و در هزار سال نثر پارسی می‌خوانیم: «سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ - و به‌ویژه کتاب اول آن به قلم زین‌العابدین مراغه‌ای که در آغاز قرن بیستم (۱۳۲۱ ه.ق) منتشر و در همان زمان به زبان آلمانی ترجمه شده بود، شرح سفر جوانی است ایرانی، پرورش یافته خارجه، که آرزوی سفر به میهن کرده و از عقب‌ماندگی مردم و شیوه‌های استبدادی حکومت زمان مظفرالدین شاه قاجار (قبل از مشروطیت) سخت در رنج است» (کشاوری، ۱۳۷۱: ۱۲۷۰). یحیی آرین‌پور نیز به سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ چنین اشاره می‌کند: «این نخستین رمان اصیل اجتماعی از نوع اروپایی است که زندگانی مردم ایران را همچنان که بوده تشریح کرده و از این حیث شباهت زیادی به رمان نفوس مرده تألیف نیکلا گوگول، نویسنده بزرگ روس پیدا می‌کند» (آرین‌پور، ۱۳۷۹: ۳۱۰). او جلد نخست کتاب سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ را دائرةالمعارف جامع اوضاع ایران در اواخر قرن سیزدهم هجری می‌داند و اشاره می‌کند دو جلد دیگر که پس از آن نوشته شده، ارزش و جایگاه جلد یکم را ندارند و تأثیر سیاسی و اجتماعی آن‌ها کمتر بوده است (آرین‌پور، ۱۳۷۹: ۳۰۹). علاوه بر این، صاحب‌نظران بسیاری از جمله ناظم الاسلام کرمانی، احمد کسروی، عبدالله مستوفی، فریدون آدمیت و ادوارد براون بر اهمیت این کتاب در بیداری ایرانیان در عصر مشروطه‌خواهی صحه گذاشته‌اند.

علی‌رغم اینکه سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ عموماً به‌عنوان آغازگر رمان فارسی و نیز به جهت دارا بودن ماهیت انتقادی و اثرگذاری گسترده آن در فضای انزجار و نارضایتی از وضعیت سیاسی و اجتماعی دوران مشروطه‌خواهی شناخته شده است؛ اما مضمون سیاسی آن به‌عنوان کتابی چنین اثرگذار - که حتی گفته می‌شود جایگاه آن با نقش قرارداد اجتماعی

روسو در انقلاب فرانسه مقایسه شده است،^۱ کمتر مورد توجه محققان و به‌ویژه محققان حوزه علوم سیاسی قرار گرفته است. با این حال، این کتاب در سال‌های اخیر توجه جامعه دانشگاهی را به خود جلب کرده است. در «زایش نخستین رمان فارسی از بطن قهرمان مسئله‌دار» با بررسی و تحلیل متنی هر سه جلد سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ و مقایسه کوتاه آن با سایر آثار هم‌عصر خود، بدین نتیجه می‌رسیم که در میان آثار آن دوره، تنها این اثر دارای قهرمان مسئله‌دار به معنای دقیق کلمه است و می‌توان آن را نخستین رمان فارسی دانست؛ اثری که عنوان سفرنامه (سیاحت‌نامه) دارد و با شکل‌های سنتی نثر فارسی پیوستگی‌هایی دارد؛ اما در قالب تازه رمان نوشته شده است (راغب و راغب، ۱۳۹۸: ۱۲۵). «بازنمایی خود و دیگری در رمان فارسی: خود ایرانی و دیگری غیر ایرانی در سه رمان تنگسیر، سووشون و همسایه‌ها» به بررسی چگونگی بازنمایی خود ایرانی و دیگری غیر ایرانی در رمان‌هایی که در سال‌های ۱۹۶۱ تا ۱۹۷۸ به رشته تحریر درآمده‌اند می‌پردازد (ساسانی، ۱۳۹۸: ۲۱). همچنین «شانگان فروپاشی دودمان قاجار از منظر سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ»، به بررسی این نشانگان و تبیین آن‌ها با بهره بردن از رهیافت عصیبت ابن خلدون پرداخته است (خلیلی و زرگری سنقر، ۱۳۹۷: ۸۱). «سیاحت و پیوند آن با نگرش نقاد در سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ» به سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ به‌عنوان سفرنامه‌ای متفاوت می‌پردازد؛ هم به لحاظ ژانر ادبی و سبک روایتش و هم نیت مؤلف از نگارش آن: سفرنامه بیش از هرگونه نوشتاری دیگری، قادر است تفاوت ما با دیگری را به تصویر بکشد و داشته‌ها و به‌ویژه نداشته‌های ما را به شیوه‌ای بسیار تأثیرگذار برجسته سازد (رضوانیان، ۱۳۹۶: ۱۳۶). همچنین «سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ از بازنمایی واقعیت تا کارویژه‌های رسانه‌ای» که اهمیت کارکرد رسانه‌ای این کتاب در فضای سانسور و خفقان آن دوران را مورد شناسایی قرار داده است و همچنین به بررسی مضامین آشکار و پنهان کتاب پرداخته است (رحمانی‌زاده دهکردی و نجفی حاجی‌ور، ۱۳۹۵: ۳۷).

۱. در منابع مختلفی نقل شده است که اثرگذاری این کتاب بر انقلاب مشروطه ایران، شبیه به تأثیر قرارداد اجتماعی روسو در انقلاب فرانسه بوده است؛ اما مرجع دقیقی برای این نقل قول یافت نشد.

پس از اشاره به اهمیت این اثر و عمده پژوهش‌هایی که حول محور آن انجام شده، لازم است چشم‌انداز این پژوهش در مطالعه این اثر، آشکار گردد. در این پژوهش، چگونگی ترسیم خودنگاره ایرانی مورد توجه قرار دارد. ترسیم تصویر تباه‌شهر خودی و آرمان‌شهر دیگری، یکی دیگر از ویژگی‌های این کتاب است که می‌توان آن را با کمک مباحث موجود در مطالعات پسا استعماری تبیین نمود. مطالعات پسا استعماری یکی از جدی‌ترین حوزه‌های مطالعاتی در زمینه فرهنگ کشورهای در حال توسعه، و متمرکز بر رابطه فرهنگ و امپریالیسم در این کشورها در دوره پس از پایان حاکمیت استعماری عمدتاً غربی است. امپریالیسم فرهنگی تأثیر قاطعی بر تشکیل هویت، شیوه زندگی و زیست‌فرهنگی مردم در سراسر جهان داشته است (شیرزادیان، ۱۳۸۸: ۱۴۹).

فرانتس قانون، ادوارد سعید و هومی بابا سه چهره اصلی و شاخص مطالعات پسا استعماری و نیز رویکرد فرهنگی-روان‌شناختی امپریالیسم به ویژه از منظر شرق‌شناسی هستند. این حوزه از مطالعات بیش از عوامل اقتصادی، بر نقش عوامل شناختی و فرهنگی تکیه می‌کند و با تأکید بر عامل دانش در مقابل جوامع غربی، غیریت‌سازی می‌نماید و نه تنها بر عوامل مادی ایجاد سلطه استعماری؛ بلکه بر نقش گفتمان و ایدئولوژی تأکید می‌کند (شیرزادیان، ۱۳۸۸: ۱۴۹). «فانون» به‌عنوان یکی از متفکران برجسته پسا استعماری، از خودبیگانگی فرهنگی را یکی از نتایج برنامه‌ریزی شده استعمار می‌داند. به عقیده او، وقتی به تلاش‌هایی که برای شکل دادن به از خودبیگانگی فرهنگی در عصر استعماری توجه می‌کنیم، درمی‌یابیم که هیچ چیز اتفاقی نبوده و تمام نتیجه‌ای که استعمارگران در پی آن بوده‌اند، این بوده است که استعمار زدگان و بومیان را قانع کنند که استعمار برای نجات و روشنگری آن‌ها آمده است (Fanon, 1963: 210).

و به عقیده ادوارد سعید، نمی‌توان از این واقعیت چشم پوشید که حتی اگر تمایزات مستشرقان میان «آن‌ها» و «ما» را نادیده بگیریم، یک سلسله واقعیت‌های سیاسی و درنهایت ایدئولوژیک قدرتمند، امروزه دانش را شکل می‌دهند. هیچ کس نمی‌تواند از دست‌وپنجه نرم کردن با تقسیم‌بندی‌های شرق/غرب، شمال/جنوب، دارا بودن/نداری، امپریالیستی/ضد

امپریالیستی، سفید/رنگین‌پوست بگریزد. ما نمی‌توانیم همه آن‌ها را با تظاهر به اینکه وجود ندارند دور بزنیم (Said: 1979: 327).

در پژوهش حاضر، صرف‌نظر از پیش‌فرض‌های متفکرانی چون فانون، مبنی بر برنامه‌ریزی شده بودن همه نتایج فرهنگی و روان‌شناختی استعمار، و بدون داشتن ادعای انکار وجود وضع نامطلوب در دورانی که سیاحت‌نامه آن را بازگو می‌کند، تلاش می‌شود تا ضمن استخراج مضامین اصلی سیاسی و اجتماعی، ماهیت مقایسه‌ای این مضامین که اثرگذار بر یکی از بزرگ‌ترین رویدادهای سیاسی تاریخ ایران - یعنی انقلاب مشروطه - بوده‌اند، و نیز شکل‌گیری خودنگاره ایرانیان، با استفاده از رویکرد ذهنیت‌استعماری و مفهوم خود‌کهنتری فرهنگی که موضوع مطالعات پسا استعماری است، تبیین شود.

روش تحقیق

در این پژوهش از روش «تحلیل مضمون» با «رویکردی قیاسی» برای تحلیل داده‌ها استفاده شد. تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی و فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است که داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی بدل می‌سازد. فرایندی که می‌تواند در اکثر روش‌های کیفی به کار رود و شامل چند مرحله شناخته شده است: ۱. مطالعه منابع و استخراج مستندات (نمونه‌گیری و انتخاب و آشنایی با متن موردنظر)؛ ۲. کدگذاری ۳. استخراج مضامین ۴. ترسیم شبکه مضامین ۵. تحلیل شبکه مضامین ۶. تدوین گزارش. مطالعات فرهنگی

در «نظریه داده بنیاد» نیز بسیاری از مجموعه روش‌های مشابه تحلیل مضمون برای کدگذاری داده‌ها استفاده می‌شود؛ اما تحلیل مضمون به اصول نظریه داده بنیاد (که مستلزم تحلیل در جهت رسیدن به نظریه است) پایبند نیست. به عقیده براون و کلارک در تحلیل مضمون، در صورتی که پژوهشگر نخواهد به نظریه کامل برسد، نیازی ندارد به اصول نظریه داده بنیاد پایبند باشد (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). این روش، به‌طور گسترده در حوزه روان‌شناسی مورد استفاده قرار گرفته است. «ویرجینیا براون» و «ویکتوریا کلارک» رویکرد خود را در مقاله سال ۲۰۰۶ با عنوان «استفاده از تحلیل مضمون در روان‌شناسی»

به‌طور روشن تشریح کردند: یک روش تحلیل کیفی با مرزبندی منعطف، به‌ندرت تصدیق شده و درعین حال پرکاربرد در روان‌شناسی (Braun & Clarke, 2006). به‌طور کلی، مضمون، یک ویژگی تکراری و مشخص در متن است که از دیدگاه محقق، نشانگر درک و تجربه خاصی مرتبط با سؤالات پژوهش است (King, N & Horrocks, C, 2010). این روش، روشی قدرتمند و درعین حال انعطاف‌پذیر برای تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی است که می‌تواند در انواع جهت‌گیری‌های پارادایماتیک یا معرفت‌شناختی مورد استفاده قرار گیرد. تحلیل مضمون، روشی مناسب برای انجام تجزیه و تحلیل در جهت درک تجربیات، افکار یا رفتارها در یک مجموعه از داده‌ها است. مضامین، الگوها یا معانی هستند که فعالانه بر ساخته می‌شوند و از مجموعه داده‌هایی به دست می‌آیند که به یک سؤال پژوهش پاسخ می‌دهند (Kiger & Varpio, 2020). به‌طور کلی، روش‌های تحلیل کیفی را می‌توان به دودسته تقسیم کرد: یک دسته، روش‌هایی هستند که عمدتاً از جایگاه نظری یا معرفت‌شناسی خاصی نشئت می‌گیرند؛ مانند «تحلیل محتوا» و «تحلیل پدیدارشناسی تفسیری» که به‌کارگیری آن‌ها تنوع نسبتاً محدودی دارد. برخی از این روش‌ها نیز، مانند نظریه داده بنیاد از چارچوب نظری کلانی بهره می‌برند. دسته دوم، روش‌هایی هستند که اساساً مستقل از جایگاه نظری یا معرفت‌شناختی خاصی قرار دارند و در طیف گسترده‌ای از روش‌های نظری و معرفت‌شناسی می‌توان از آن‌ها بهره جست. تحلیل مضمون در این دسته جای می‌گیرد؛ به همین جهت، یک ابزار تحقیقاتی منعطف و مفید است که برای تحلیل حجم بالای داده‌های پیچیده و مبسوط می‌توان از آن استفاده کرد (Braun & Clarke, 2006).

یافته‌ها

پس از آشنایی اولیه با داده‌ها (جلد نخست سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ)، در ابتدا ده مقوله برای انجام کدگذاری اولیه شناسایی شد: ۱. اهداف تغییر ۲. ابزارهای تغییر ۳. دیگری فرادست ۴. دیگری فرودست ۵. شخصیت وطن‌پرست ۶. ترسیم تپاه شهر ۷. ترسیم آرمان‌شهر ۸. گذشته طلایی ایران ۹. عوامل منجر به ایجاد وضع ناگوار موجود و ۱۰. تعریف قانون. این مقولات، بر اساس خط سیر کلی محتوای داستان و متناسب با سؤال و هدف پژوهش شناسایی است.

در مرحله سوم، داده‌های اولیه موجود در هریک از مضمون‌های از پیش موجود ده‌گانه، کدگذاری شد. در مرحله چهارم، کدهای استخراج‌شده اولیه، به مضمون تبدیل شد. در مرحله پنجم، شبکه مضامین ترسیم و تحلیل شد و در مرحله نهایی گزارش تدوین شد. در زیر این مراحل پنج‌گانه در خصوص هریک از مضامین از پیش موجود به تفصیل شرح داده می‌شود:

جدول ۱. اهداف تغییر

مقوله اولیه	کدهای اولیه	مضامین استخراج‌شده از کدهای اولیه
هدف تغییر	دستیابی به مظاهر تمدن غرب	اهداف دارای ماهیت اقتصادی هستند
	افزایش ثروت و رفاه مادی	
	گسترش فناوری، تجارت، کشاورزی و افزایش تولید	

اهداف دارای ماهیت اقتصادی هستند (و نه سیاسی و اجتماعی) و ترسیم شبکه مضامین در این بخش نشانگر آن است که هدف تغییر، دستیابی به ویژگی‌های یک نظام اقتصادی غربی و نیز مظاهر تمدن غرب است.

جدول ۲. وسایل تغییر

مقوله اولیه	کدهای اولیه	مضامین استخراج‌شده از کدهای اولیه
ابزارهای تغییر	استفاده از نیروی کار مردم	الگوبرداری از نظام اقتصادی غربی و آزادی رسانه‌ها
	استخراج منابع طبیعی	
	گسترش فناوری	
	رسانه‌های آزاد و بی‌طرف (روزنامه‌ها و سفرنامه‌ها)	
	گسترش آموزش مبتنی بر فنون، دانش و سواد	
تکیه بر احکام مذهبی	رجوع به احکام اسلامی	تکیه بر احکام مذهبی
	حب وطن با منشأ مذهبی (و نه ملی)	
امید به همراهی عوامل خارج از کنترل و ماورائی	امید به دعا و خواست خدا	امید به همراهی عوامل خارج از کنترل و ماورائی
	امید به بهتر بودن ولیعهد و شاه بعدی	
	وجود حسن نیت در دولت و ملت	

سه نوع مؤلفه به‌عنوان ابزارهای رسیدن به هدف وجود دارد: الگوبرداری از سیستم اقتصادی غرب، احکام مذهبی و امید به همراهی عوامل ماورائی خارج از کنترل.

جدول ۳. دیگری فرادست

مضامین استخراج شده از کدهای اولیه	کدهای اولیه	مقوله اولیه	
برتری و تحقیر	غرب الگوی تمدن و مرجع مقایسه است	نگاه غرب به ایرانیان	دیگری فرادست (غرب و همسایگان مسلمان ایران)
	وجود نگاه تحقیرآمیز به ایرانیان		
	آگاهی از فساد مقامات دولتی ایرانی		
برتری مادی	گسترش فناوری و کارخانه‌ها	ویژگی‌های معطوف به خود غرب	
	کسب ثروت از زیرساخت‌ها و خدمات عمومی		
	کسب ثروت از منابع طبیعی		
	زیبایی شهرها و وجود بناهای باشکوه		
	اولویت تجارت و اقتصاد در سیاست خارجی		
	فزایش جمعیت و رفاه		
	گسترش خطوط آهن برای		
	بهداشت، امکانات پزشکی و واکسیناسیون		
	وجود مالیات و مصارف		
	عام‌المنفعه آن		
وجود ارتش، پلیس و امنیت			
وجود سرشماری و اسناد هویتی			
	دقیق		

برتری فرهنگی	رسانه‌های آزاد		
	آراستگی ظاهری مقامات دولتی		
	ارزشمندی جان و مال مردم		
	ریشه داشتن قوانین غرب در اسلام		
	عدم رواج دوگانه چاپلوسی/تکبر		
وطن پرستی	رواج استعفا از مقام به دلیل وطن پرستی		
	تجلیل از افرادی که به وطن خدمت کرده‌اند		
	احترام به نمادهای ملی و دولتی		

دیگری فراست به‌طور غالب غرب، و در مواردی نیز همسایگان ایران و به‌ویژه عثمانی و مصر شناخته‌شده است. دیگری فرادست دارای دو نوع ویژگی است: اول، ویژگی‌هایی از که از تصور وجود یک نگاه تحقیرآمیز به ایرانیان و آگاهی از فساد دولت ایران حکایت دارد و دوم، خصوصیات تماماً مطلوبی که به خود او و عموماً به مؤلفه‌های اقتصادی، رفاه، خدمات عمومی و برتری نظامی مربوط می‌شود. بخش کمرنگ‌تری نیز به ویژگی‌های سیاسی و فرهنگ لیبرال اشاره دارد؛ مانند آزادی مطبوعات و ارزشمندی مردم نزد حاکمان. در تمام مؤلفه‌های حاکی از برتری دیگری و انتقاد از وضع موجود خودی، غرب مرجع مقایسه است. هیچ‌یک از ویژگی‌های او مذموم نیست؛ حتی تصور می‌شود که در اصل، این آن‌ها هستند که مسلمان‌اند؛ بدون اینکه ظاهراً مسلمان باشند و بدین ترتیب امتیاز تعیین‌کننده‌ای چون «ریشه داشتن در اسلام» نیز برای دیگری در نظر گرفته می‌شود. این تصور نیز با مفاهیم خود کهنتری فرهنگی و ذهنیت استعماری که پیش‌تر مورد بحث قرار گرفت، تطابق دارد.

جدول ۴. دیگری فرودست

مضامین استخراج شده از کدهای اولیه	کدهای اولیه	مقوله اولیه	
برتری مادی که استحقاق آن را ندارد	حتی آن‌ها نیز از فناوری برخوردارند	ویژگی‌های	دیگری فرودست (اعراب، آفریقاییان، سیاهان، مردمان قفقاز و ارامنه)
	حتی آن‌ها نیز به کمیات (شمارش، اوزان، مسافت، تاریخ و...) اهمیت می‌دهند	معطوف به خود دیگری فرودست	
عقب‌ماندگی فرهنگی مشابه با خود ایرانی	عدم وجود بهداشت و نظافت		
	بی‌ادبی و ظاهر ناپسند		
وضعیت ناگوار ایرانیان حتی در میان آن‌ها	مشغولیت ایرانیان در این جوامع به کارهای پست	در ارتباط با ایرانیان	

دیگری فرودست غالباً شامل اعراب، آفریقاییان، سیاهان، مردمان قفقاز و ارامنه هستند. مانند دیگری فرادست، برخی از این ویژگی‌ها به خود دیگری فرودست دلالت دارد و برخی در ارتباط آن‌ها با ایرانیان تعریف می‌شود. «حتی» در میان این مردم نیز فناوری رواج داد و به کمیت اهمیت می‌دهند و در این مناطق نیز ایرانیان به کارهای پست مشغول‌اند؛ درحالی‌که استحقاق این برتری را ندارند و نباید چنین باشد. درحالی‌که درباره دیگری فرادست، هر چیزی که مایه برتری اوست، ابدأ زیر سؤال نمی‌رود و شایسته و لایق این برتری است و حتی با این تصور که قوانین غربی و پیشرفت‌های آنان ریشه در اسلام دارد؛ این برتری به نوعی مجاز دانسته می‌شود.

در اینجا لازم است به ذکر این نکته پرداخت که در نزد ملت‌هایی که پیش‌تر به شکلی زیر سیطره کشورهای دیگر بوده و یا نسبت به برخی دیگر عقب‌مانده به نظر می‌رسند، هنوز هم هر آن چه خارجی و غیر خودی است برتر به شمار می‌رود. بیگانه‌پرستی و بیزاری از خود و خودی‌ها، جلوه‌های احساس حقارت ملی است (بشیریه، ۱۳۹۸). گفته می‌شود بر طبق الگوی شخصیت اقتدارطلب چنین مردمی درعین حال که نسبت به بیگانه‌های برتر احساس حقارت دارند، اقوام و مردمان عقب‌مانده‌تر از خودشان را خوار می‌شمارند و به ریشخند

می‌گیرند (همان). با این حال به نظر می‌رسد حضور دیگری فرودست در این کتاب، بیش از آن‌که حاکی از برتری خود باشد، کارکردی مشابه به دیگری فرادست به خود می‌گیرد؛ چراکه حضور او نیز برای تأکید بیشتر بر کهنتری خود است و ایرانیان حتی از آن‌ها نیز عقب‌مانده تر هستند و جایگاه ناپسندی حتی در میان این مردم دارند.

جدول ۵. وطن پرست

مضمین استخراج شده	کدهای اولیه	مقوله اولیه
تفاوت و برتری مادی و فرهنگی نسبت به هم‌وطنان	ترک زبان	ویژگی‌های وطن پرست (ابراهیم بیگ)
	پرورش یافته در خارج از ایران (مصر)	
	متمول و تحصیل کرده	
	آگاهی از اوضاع و قوانین ملل	
	دقت در کمیات (شمارش، اوزان، مسافت، تاریخ و...)	
	تسلط به زبان فارسی و زبان‌های خارجی	
	اشراف به فنون متداول زمان	
	عدم تمایل به متعه و هم‌جنس‌گرایی	
	دوری از شراب و تریاک	
	پابندی به دین	
اهمیت به زیارت و سیاحت		
احترام به عناصر مادی، ظاهری و فتوحات گذشته ایران و سوگواری برای عناصر مادی وطن (آب و خاک)	داشتن تصورات مثبت غیرواقعی از ایران مبنی بر تاریخ گذشته	ویژگی‌های وطن پرست (ابراهیم بیگ)
	آگاهی از تاریخ پرافتخار گذشته ایران	
	ترک نکردن رسوم ایرانی	
	عدم ترک تابعیت ایرانی و پذیرفتن خطر با عدم ترک تابعیت	
	خشنود شدن از تمجید از ایران در خارج از کشور	
	عدم تحمل شنیدن بدگویی از ایران	
	احترام به آب و خاک وطن و نمادهای ملی و دولتی	
ابراز سوگواری و اندوه برای ویرانی وطن		
تمایز از دیگری فرودست	عدم استفاده از کلمات عربی	ویژگی‌های وطن پرست (ابراهیم بیگ)
	ترجیح زندگی بهتر در خارج از وطن به ماندن در ایران	
	دروغ گفتن به بهانه سنجیدن خودی‌ها	
	ملامت انبای وطن برای خرابی میهن	

عدم احساس تعلق به هم‌وطنان و احساس برتری نسبت به آنها	صریح و منتقد، بدون ترس از عواقب (چون خارجی پنداشته می‌شود، امنیت و احترام دارد)
نفی خودبه‌خود هر چیز در فرهنگ خودی	رد و نفی کلیه خصوصیات فرهنگ خودی (مثال: تقبیح پرداختن مردم به تفریح در روزهای جمعه)
پدرسالاری	محدود کردن فضیلت زنان در حجاب و وفاداری به شوهر
	اهمیت به خواست پدر و دیدار از ایران به وصیت او

قهرمان وطن‌پرست داستان، یعنی ابراهیم بیگ، ترک‌زبان و در مصر و نزد پدری متمول و باسواد پرورش یافته است و به لحاظ مادی و فرهنگی، نسبت به هم‌وطنان خود تمایز و برتری دارد. بدین ترتیب، اولین خصوصیت وطن‌پرست، بیگانگی او با فرهنگ خودی است. او برای عناصر مادی وطن احترام قائل است و سوگواری می‌کند. دیگری این هویت که باید از او متمایز بود، زبان عربی است. با وجود اشراف به زبان عربی و تدین به اسلام، او از به زبان آوردن کلمات عربی اجتناب می‌کند.

در کنار احترام به عناصر مادی وطن، و ابراز سوگواری برای این عناصر، او بشدت از ابنای وطن، یعنی مردم ایران، شکوه و شکایت دارد و در بیان انتقاد، بی‌پرواست و ترسی از عواقب ندارد؛ چراکه با وجود عدم ترک تابعیت و داشتن تابعیت ایرانی، به دلیل خارجی پنداشته شدن، احترام و امنیت بیشتری دارد. او مردم را عامل تیره‌روزی ایران می‌داند و نسبت به آنها نگاهی از بالا به پایین دارد و خود را در جایگاه آزمودن آنان، مجاز به دروغ گفتن و صحنه‌سازی می‌بیند. همه خوب و بد رفتارهای مردم و فرهنگ خودی، به خودی خود زیر سؤال است و منفی تلقی می‌شود. در نهایت او با احساس عدم تعلق به میهن و سوگواری برای آن، بازگشت به زندگی در غربت را به ماندن در ایران ترجیح می‌دهد.

او متعهد به فرهنگ پدرسالاری است و رنج و خطر سفر به ایران را برای عمل به وصیت پدر بر خود هموار کرده است. فضیلت زنان را در وفاداری به شوهر و حجاب خلاصه می‌کند. با وجود رواج حجاب در جامعه ایرانی آن زمان، او زنان ایرانی را در مقایسه با دیگر

مسلمانان «برهنه» می‌داند. تسلط این نگاه پدرسالارانه، در نحوه نگرش به رابطه دولت و ملت نیز آشکار می‌شود.

جدول ۶. ترسیم تباه‌شهر (وضع موجود حاکمیت)

مضمین استخراج‌شده	کدهای اولیه	مقوله اولیه
اتکا به شیوه‌های خشونت‌آمیز و بدوی کسب ثروت از مردم	غارث، خشونت، چپاول و رشوه	شیوه‌های کسب ثروت
	کسب ثروت هنگفت کارگزاران دولت از راه نامشروع	
	حبس، جریمه، گروگان‌گیری و خشونت با مردم برای گرفتن پول	
	عدم پرداخت مواجب به کارگزاران از سوی اقتدار مرکزی و مجاز بودن آنان به غارت مردم	
	تأمین ثروت خزانه از طریق فروش و اجاره مناصب دولتی	
عدم توجه به روش‌های مترقی کسب ثروت (سرمایه‌داری غربی)	عدم توجه به کسب ثروت از طریق مالیات قانونی	
	عدم توجه به کسب ثروت بیشتر از استخراج منابع طبیعی	
	عدم توجه به کسب ثروت بیشتر با تسهیل کشاورزی و تجارت	
	عدم توجه به کسب ثروت بیشتر با گسترش فناوری	
دستیابی به مناصب بدون لیاقت	رسیدن افراد نالایق به مناصب، با خوشایندی خلق و خو و چاپلوسی	شیوه‌های توزیع مناصب و کارکرد آنها
	کسب مناصب به طریق موروثی	
	کسب مناصب از طریق خرید و فروش اجاره آنها	
۱. عدم تعریف هرگونه وظیفه برای دولت و کارگزاران و اختیارات نامحدود آنان ۲. عدم تبعیت از دستورات اقتدار مرکزی	لزوم وجود واسطه و آشنا برای هر چیزی	
	صرف اموال دولتی برای اطعام اغنیا، به عناوین مذهبی	
	بازداشت و رها کردن مردم تنها به خوشایند مقامات	
	بی‌قانونی؛ بی‌نظمی و بی‌عدالتی	
	بی‌اعتنایی نسبت به دستورات اقتدار مرکزی	
عدم وجود وظیفه و کارکرد برای مناصب و کارگزاران	نگاه تحقیرآمیز نسبت به ترک و عرب (فرو دست) که از ترقی بهتری برخوردارند	
	عدم وجود وظیفه و کارکرد برای مناصب و کارگزاران	
	عدم احترام به نمادهای ملی و دولتی	
	عدم آراستگی ظاهری	
	رواج اعتیاد	
	رواج دوگانه چاپلوسی/تکبر	

<p>۱. جهل و عقب ماندگی فرهنگی</p> <p>۲. عدم اطاعات از اقتدار مرکزی</p> <p>۳. ترس و سکوت افراد آگاه</p>	اندک بودن افراد آگاه که از ترس مخفی می شوند	کارگزاران دولت
	هرگز از مقام خود استعفا ندادن	
	رقابت برای تصاحب مقام یکدیگر	
	ستایش سخاوت مقامات (دادن پول و سفره ضیافت) نه انجام وظیفه	
	عدم اهمیت به کمیات (شمارش، اوزان، مسافت، تاریخ و...)	
	جهل و بی سوادی مطلق (خواندن و نوشتن)	
<p>مردم فاقد ارزش و منبع غارت برای دولت هستند</p>	بی ارزشی جان مردم (رعیت)	رویکرد نسبت به مردم
	منبع غارت بودن مردم	
	بی اطلاعاتی از جمعیت و نفوس	
	بی اهمیتی به فرار و کاهش جمعیت	
	بی اعتنایی به مسئله اعتیاد مردم	
	بی اعتنایی به امنیت مردم	
<p>ضعف اقتدار مرکزی و نبودن قانون</p>	عدم وجود مواخذه برای پایمال کردن جان و مال مردم توسط کارگزاران	شاه و اقتدار مرکزی
	ضعف اقتدار مرکزی در برابر علما، سادات و اوباش تحت حمایت آنان	
	ضعف اقتدار مرکزی در کنترل کارگزاران	
	ضعف اقتدار مرکزی در نظارت بر خزانة و ثروت	
<p>بی اطلاعاتی و بی اهمیتی به امور کشور</p>	عدم ثبات حکام و عزل و نصب های مکرر	شاه و اقتدار مرکزی
	بی اهمیتی شاه به امور کشور	
	بی اطلاعاتی از اوضاع کشور	
	بی تدبیری برای خشک سالی	
<p>۱. استبداد منحصر به محدوده فردی شاه</p>	بی اطلاعاتی از وضعیت صادرات و واردات	شاه و اقتدار مرکزی
	تجملات	
	اتکای امور به طبع و خلق و خوی شاه و تشویق چاپلوسی	
	مشغولیت شاه به تفریحات شخصی، حرم سرا و شکار	
	تکبر و تجلیل از خود با ساخت مجسمه	
	عدم توجه به احکام اسلامی	

۲. سوءاستفاده مقامات از ضعف شاه	ترس مقامات نزدیک شاه از حاکمیت قانون به دلیل از دادن موقعیت	
	سوءاستفاده مقامات نزدیک شاه از جهل و تکبر او	
	اتخاذ تصمیمات بر اساس چاپلوسی مقامات	
غارت خودی‌ها و تملق دیگری توسط کنسولگری‌های ایران	عدم حمایت کنسولگری‌های ایران از اتباع ایران	
	تعدی و تجاوز کنسولگری‌های ایران به اموال و میراث اتباع ایران	
	تملق کنسولگری‌ها از حکام بیگانه مانند دست‌نشانگان	
ضعف اقتدار در برابر دیگری فرادست در داخل	حراج خاک و نمادهای حاکمیت و هویت کشور به بیگانگان	در ارتباط با بیگانگان
	قدرت گرفتن و دخالت کنسولگری‌های بیگانه در ایران	
	قدرت گرفتن افراد عادی خارجی در داخل	
	ترس مقامات از تعدی به جان و مال خارجی‌ها	
	تجاوز بیگانگان به خاک ایران	
	واگذاری منابع طبیعی به بیگانگان	
	آزادی مسیحیان در نوشتن کتاب‌های علیه اسلام	
تصور وجود یک نگاه تحقیرآمیز	بی‌اعتباری دولت و مردم ایران در برابر دولت‌های بیگانه	
	اطلاع بیگانگان از رشوه‌خواری و فساد مقامات ایرانی و استفاده از آن	
	تصور نگاه تحقیرآمیز اروپاییان به ایران به دلیل سفرهای شاه (آبروی ایران را برده)	
ضعف اقتصادی در برابر دیگری فرادست	استخدام خارجی‌ها به هزینه‌های گزاف	
	اتکای بیش‌ازحد به واردات کالاهای اساسی	
	سفرهای پرهزینه و بی‌حاصل شاه	
	غلبه غرب در صادرات و واردات	
۱. ضعف، عقب‌ماندگی و بی‌قانونی ارتش ۲. ارتش، عامل حقارت در برابر بیگانگان	فقر و عقب‌ماندگی	ارتش
	بی‌نظمی و بی‌قانونی	
	وضع اسفبار سربازان و چپاول مردم	
	سربازان مسن و فرماندهان جوان	
	آموزش دادن جوانان خارجی به سربازان مسن ایرانی رسیدن به درجات بالای ارتش بدون لیاقت و شایستگی	
	عدم وجود نظافت عمومی در شهرها	
	عدم وجود نظافت در حمام‌ها	

فقدان امکانات بهداشتی و سلامت	شیوع بیماری‌های مسری	خدمات عمومی در شهرها
	عدم وجود بیمارستان، داور و طبیب	
	عدم اقدام برای واکسیناسیون	
فساد و آلودگی در امکان مذهبی	بلااستفاده بودن فضای مساجد و سوءاستفاده تجاری از آن‌ها	
	وضعیت ناگوار نظافت مساجد	
	سوءاستفاده متولیان از زیارتگاه‌ها برای کسب پول	
	رواج متعه در امکان مقدس	
ناکارآمدی مراکز آموزشی	نبودن مراکز آموزشی کافی	
	عدم تدریس علوم و فنون در مدارس و پرداختن به امور بیهوده	
	کم‌سوادی و جهل معلمان و علما	
عقب‌ماندگی ابنیه و راه‌های ارتباطی	نبودن راه‌ها و راه‌آهن برای توسعه تجارت	
	عدم وجود آثار و ابنیه بزرگ	
فقدان رسانه‌های آزاد و بی‌طرف	عدم وجود آزادی بیان	روزنامه‌ها
	دروغ‌پردازی درباره اوضاع داخلی	
	پرداختن به جزئیات بیهوده درباره کشورهای خارجی	

بخش عمده روایت کتاب، به توصیف تباه‌شهر وضعیت موجود دولت و جامعه اختصاص دارد و تماماً نگاهی منفی بر آن حاکم است. توصیف وضع موجود را در چند مقوله مجزا می‌توان مشاهده نمود: ۱. شیوه‌های کسب ثروت ۲. شیوه توزیع مناصب و کارکرد کارگزاران دولت ۳. شخص شاه و اقتدار مرکزی ۴. ویژگی‌های دولت در ارتباط با بیگانگان ۵. ارتش ۶. خدمات عمومی شهرها ۷. ارتباط به بیگانگان و ۸. روزنامه‌ها.

برجسته‌ترین مضمونی که مشاهده می‌شود، مربوط به اهمیت و اولویت پول است و نه ثروت، که به شکل‌های نامشروع و به‌ویژه ابتدایی و بدوی از مردم اخذ می‌شود (رشوه، غارت، زورگیری و خشونت و...) و درعین حال، تمایلی برای کسب و انباشت ثروت بیشتر از روش‌های مترقی (به شیوه سرمایه‌داری غربی) مانند استخراج منابع طبیعی، احداث کارخانه‌ها، گسترش فناوری، گسترش تجارت خارجی و... وجود ندارد. مناصب به‌گونه‌ای توزیع می‌شود که کارگزاران دولت نه به‌واسطه لیاقت و مهارت؛ بلکه با خرید، اجاره مناصب، موروثی و یا در اثر چاپلوسی و خوشایندی خلق و خو به مذاق مقامات بالاتر به

جایگاه خود دست می‌یابند و بعد از کسب مقام و منصب، وظیفه‌ای برای آن‌ها تعریف نشده و حتی به دستورات اقتدار مرکزی نیز پایبند نیستند و قانونی برای بازخواست و پاسخگو کردن آن‌ها وجود ندارد. درحالی که ممکن است مضمون «استبداد» استخراج شود؛ ضعف اقتدار و عدم وجود اطاعت، ولو از دستورات استبدادی مشاهده می‌شود.

اولویت پول کسب‌شده از روش‌های غیر متری، در ویژگی‌های پادشاه و اقتدار مرکزی نیز مشاهده می‌شود. بجای اخذ مالیات (یک طریق متری برای کسب ثروت که در غرب رواج دارد) خزانه دولت با اجاره و فروش مناصب و همچنین حراج خاک و منابع طبیعی تأمین می‌شود. کارگزاران به جای دریافت مواجب از دولت در مقابل انجام وظایف، به ازای کسب مناصب، به پادشاه پول می‌دهند و وظیفه‌ای جز این برای آن‌ها تعریف نشده است. آن‌ها معجزانه بعد از خرید و اجاره مناصب یا به ارث بردن آن‌ها، به هر شیوه‌ای جان و مال مردم را غارت و چپاول کنند. شاه هیچ احساس تعهد، وظیفه، تعلق یا مسئولیتی نسبت به کشور و مردم خود ندارد و استبداد شاه نیز محدود به دایره امور شخصی اوست. همه چیز به طبع و خلق و خوی او بستگی دارد و این باعث رواج لفاظی و چپالوسی اطرافیان است که از آن سوءاستفاده می‌کنند.

در ارتباط با بیگانگان، وضعیت دولت در داخل و خارج از کشور، ضعیف و مایه سرافکنندگی است. به‌ویژه وضعیت کنسولگری‌های ایران در خارج از کشور، که به‌جای حمایت از ایرانی، به چپاول آن‌ها مشغول و از سوی دیگر در حال تملق برای حاکمان بیگانه هستند. وضعیت ارتش نیز حاکی از فقر و عقب‌ماندگی در برابر بیگانگان است. در بخش مربوط به خدمات عمومی و اوضاع شهرها، فقدان امکانات بهداشتی و درمانی، فقدان راه‌آهن و راه‌های ارتباطی برای گسترش تجارت و همچنین فقدان مراکز آموزشی و مکتب‌خانه‌ها در مقایسه با کشورهای غربی ویژگی پررنگی است. روزنامه‌های آزاد و بی‌طرف (مانند جهان غرب) برای آگاهی بخشی وجود ندارد.

جدول ۷. ترسیم تباه شهر (وضع موجود مردم)

مضامین استخراج شده	کدهای اولیه	مقوله اولیه
ترس، سکوت و فرار در برابر ظلم	ترس، فرار و پناه بردن به بیگانه در برابر ظلم	واکنش در برابر ظلم
	سکوت در برابر ظلم برای حفظ منافع	
	ترک تابعیت برای کسب حمایت حاکمیت بیگانه	
	اشتغال به کارهای پست و آوارگی وسیع در خارج از ایران	
جهل، عقب ماندگی و منافع ابتدایی و کوتاه مدت	عدم نظافت و آراستگی ظاهری	خصوصیات عموم مردم
	عدم حفظ حرمت مساجد	
	عدم درک منافع عمومی و بلندمدت و ملی	
	بدوی، شخصی، محدود و کوتاه مدت بودن منافع	
	زیرپا گذاشتن هر چیزی برای رسیدن به منفعت زودگذر	
	سوگند دروغ و تقلب و گران فروشی	
	عدم فراگیری زبان های خارجی	
	ضعف دین داری	
	بی سوادی	
	رواج خرافات	
	رواج اعتیاد در بین زن و مرد	
	رواج هم جنس گرایی	
	بیکاری و در قیدوبند امور بیهوده بودن	
	ستایش زرنگی، سوء استفاده و تقلب	
	فقر مادی و فرهنگی	
	رواج لعنت و نفرین	
	عدم رعایت حجاب و پوشش در زنان	
	عدم احساس نیاز به مظاهر تمدن، فناوری و پیشرفت	
	نسبت دادن اتفاقات ناگوار به خدا	
	لفاظی و تملق	
گرفتن پول به بهانه های مختلف و عادی بودن آن		
احساس بی تفاوتی به امور عمومی و فقرا		
چشم و هم چشمی و حسادت		
	رقابت	
	رواج اعتیاد در میان علما	

<p>رقابت علما برای کسب قدرت و ثروت و غفلت از وظایف خود</p>	<p>اقتدار جداگانه در برابر دولت با حمایت از اوباش</p>	<p>طبقه علما و منسوبین به مذهب</p>
	<p>غارت به مردم توسط اوباش با حمایت علما</p>	
	<p>پرداخت به جزئیات بیهوده و عدم توجه به اصول و احکام</p>	
	<p>استفاده از هر وسیله‌ای برای کسب ثروت</p>	
	<p>بی‌توجهی به امر قضاوت</p>	
	<p>تفرقه‌اندازی بین مردم</p>	
	<p>عدم جلوگیری از ترویج خرافات به نام دین و کسب پول از آن</p>	
	<p>عدم جلوگیری از بدعت در تعزیه و مرثیه</p>	
	<p>اقتدار تعزیه‌خوانان و مرثیه‌خوانان</p>	
<p>۱. ضعف، عقب‌ماندگی و تقلب در تجارت ۲. روی آوردن به فساد مالی و خرید املاک برای کسب پول</p>	<p>نبودن تجار ثروتمند و موفق با وجود همه تقلب‌ها و دزدی‌ها</p>	<p>طبقه تجار و کسبه</p>
	<p>عدم تلاش برای پیشرفت کسب‌وکار و ثروت و ادامه روش‌های قدیمی</p>	
	<p>تضعیف تجار به دلیل کاهش ارزش پول در تجارت با خارج</p>	
	<p>نبودن کمپانی‌های بزرگ و همکاری بین تجار</p>	
	<p>عدم توجه اغنیا به خدمات عام‌المنفعه و بیمارستان و مکتب</p>	
	<p>ضربه زدن تجار به یکدیگر</p>	
	<p>احتکار</p>	
<p>مشغول شدن آن‌ها به خرید املاک و مجهز شدن به نیروی مسلح و سرباز</p>		
<p>۱. عدم احساس تعلق به وطن ۲. تعلقات قومی ۳. ضعف و چاپلوسی در برابر کارگزاران دولت</p>	<p>دیدار با مقامات، تنها برای التماس</p>	<p>رویکرد مردم به دولت و وطن</p>
	<p>پیشرفت تنها به واسطه پول، چاپلوسی مقامات، ثروت پدر و یا آن چیزی که نویسنده از ذکر آن شرم داشته و مشخص نیست</p>	
	<p>عدم احساس تعلق به ملت، دولت و کشور</p>	
	<p>نگاه تحقیرآمیز به ترکان به دلیل تمایل آن‌ها به تجدد</p>	
	<p>وجود تعلقات قومی و نه ملی</p>	
<p>عادی بودن و عدم سرزنش کسانی که ترک تابعیت می‌کنند</p>		
<p>بی‌اطلاعی از اوضاع و جغرافیای کشور خود</p>		

مردم نیز به مانند شاه و دولت، برای کسب پول (و نه ثروت) به شیوه‌های عقب‌مانده و بدوی اتکا دارند و علاقه‌ای به پیشرفت و گسترش چه بسا بیشتر ثروت خود با استفاده از روش‌های پیشرفته غربی ندارند؛ زیرا تنها منافع فردی، ابتدایی و زودگذر از اولویت برخوردار است و به همین دلیل واکنش آن‌ها در برابر ظلم نیز سکوت ناشی از ترس، پناه بردن به بیگانه و مشغولیت به کارهای پست در کشورهای دیگر برای حفظ همین منافع ابتدایی است. از خصوصیات کلی مردم، به‌طور کلی جهل، بی‌سوادی و عقب‌ماندگی و طلب پول به بهانه‌های مختلف، از خصوصیات کلی مردم به شمار می‌رود.

دوطبقه برجسته علما و منتسبین به مذهب (مرثیه‌خوانان، زنجیرزنان، سادات و اوباش تحت حمایت آنان) و طبقه تجار در میان مردم به چشم می‌خورد. مشخصه اصلی طبقه نخست، مشغولیت به رقابت برای کسب پول و اقتدار جداگانه در برابر حاکمیت به‌وسیله اوباش و دور ماندن از وظایف خود توصیف شده است. طبقه تجار و کسبه، به روش‌های کهنه‌نیاکان خود در اداره کسب و کار خود پایبندند و نسبت به ترقی و گسترش کسب و کار خود بی‌علاقه‌اند. این گروه درحالی‌که باهدف کسب پول بیشتر، به دروغ‌گویی، گران‌فروشی، تقلب و احتکار دست می‌زنند (اولویت منافع ابتدایی و زودگذر) و با این حال، هنوز هم ثروتمند نیستند. به‌ویژه اینکه تجار به دلیل عدم تمایل به دستیابی منافع بزرگ‌تر و جمعی، هرگز موفق به گسترش تجارت و ثروت خود به‌وسیله همکاری و ایجاد شرکت‌های بزرگ تجاری (مانند آنچه در کشورهای غربی رایج است) نمی‌شوند. برخی از تجار نیز به جای توسعه کار خود، به خرید و فروش املاک و گسترش روابط فاسد با حکام و بهره‌مند شدن از سرباز و نیروی مسلح روی می‌آورند.

مردم نسبت به کشور و دولت خود احساس تعلق ندارد و تنها تعلقات قومی و قبیله‌ای در میان آن‌ها به چشم می‌خورد که با تلاش طبقه علما در جهت ترویج تفرقه میان آن‌ها، تقویت می‌شود. مجموعه این مسائل در مقایسه با دیگری، و به‌ویژه آوارگی و مهاجرت ایرانیان در کشورهای فرادست و فرودست همسایه، تحقیرآمیز توصیف شده است و هم‌زمان، تمامی موارد توصیف‌کننده فرهنگ و جامعه خودی مضموم شمرده می‌شود. حتی مواردی مانند رفتن به گردش در ایام جمعه، برگزاری مهمانی‌ها، مراسم ویژه حمام، اهمیت به زیبایی

چیدمان منازل، سرگرمی‌های مردم کوچه و بازار و مواردی از این قبیل نیز، تماماً زشت شمرده شده و به‌عنوان «مشغولیت به امور بیهوده» در فرهنگ خودی ملامت می‌شود.

جدول ۸. ترسیم آرمان‌شهر (ویژگی‌های دولت ایدئال)

مضمین استخراج شده	کدهای اولیه	مقوله اولیه
۱. اقتدارگرایی ۲. نظارت علما بر عموم امور کشورداری	وجود اقتدار مرکزی بر حکام ولایات	شیوه‌های حکومت‌داری
	دولت خیرخواه و مقتدر نسبت به مردم (مانند پدر و فرزند یا مغز در بدن)	
	وجود قانون	
	وجود نظام مالیاتی	
	وجود ارتش مجهز و منظم	
	ارجاع امور محکمه و قضاوت به قوانین شرع، تحت نظر علما	
	نظارت علما بر عموم مسائل کشور	
	تضمین امنیت مردم در برابر کارگزاران دولت	
۱. تعریف وظیفه برای دولت ۲. تسهیل کسب ثروت به شیوه‌های غربی ۳. تأمین رفاه اقتصادی مردم ۴. خدمات عمومی	برقراری تعادل در طبقه علما، ارتش، تجار و مردم عادی	اقتصاد
	آگاهی از اوضاع و احوال اقتصادی داخل و خارج	
	فراهم کردن رفاه اقتصادی مردم	
	بنا کردن بیمارستان‌ها، مدارس و خدمات عمومی	
	رسیدگی به ایتم	
	تسهیل زراعت و تجارت	
	ساختن راه آهن و راه‌ها	
	نظارت دولت بر صادرات و واردات	
	استفاده از فناوری و روش‌های جدید تولید	
	استخراج منابع طبیعی	
انجام امور کشور توسط دولت (وجود وظیفه برای کارگزاران دولت)		
	اعلان جنگ از طرف ایران به دولت‌های غربی	
	رشادت در جنگ	

<p>۱. کسب اهمیت در نظام بین الملل به وسیله جنگ و تسلط نظامی بر غرب ۳. قطع سلطه بیگانه در داخل</p>	ظاهر آراسته مقامات	<p>در ارتباط با دیگری فراست</p>
	احترام مقامات غربی به مقامات ایرانی	
	اهمیت ایران در نظام بین الملل	
	قطع تسلط بیگانگان بر کشور	
	حمایت کنسولگری های ایران، از ایرانیان خارج از کشور	

دولت مطلوب، یک دولت مقتدر در داخل و خارج است. اقتدارگرایی در داخل و کسب جایگاه در نظام بین الملل به وسیله تسلط نظامی، مهم ترین ویژگی های یک دولت ایدئال هستند. برای دولت وظیفه و کارکرد تعریف شده است و آن عبارت است از تأمین رفاه و امنیت، و به ویژه تضمین امنیت مردم در برابر کارگزاران دولت، در برابر اخذ مالیات. دولت موظف به فراهم کردن خدمات عمومی در زمینه آموزش، بهداشت و سلامت، گسترش راه آهن و رسیدگی به فقرا و ایتمام شناخته شده است. نظام قضایی دولت مطلوب، مبتنی بر یک نظام شرعی است که تحت نظر علما اراده می شود. عمده مضامین مربوط به کارکردهای دولت مطلوب، اقتصادی هستند (برای مثال خبری از مضامینی چون برابری، آزادی یا حق تعیین سرنوشت نیست). آرزوی دریافت احترام مقامات ایرانی از سوی مقامات غربی، تعیین کننده بودن ایران در برابر آن ها و اقتدار نظامی، با وجود احساس تحقیر در وضع موجود ترسیم شده همخوانی دارد. علی رغم اینکه در ترسیم وضعیت موجود، مقایسه وضع موجود جامعه خودی با ویژگی های دولت های غربی محور اساسی است؛ در ترسیم آرمان شهر خبری از ویژگی های جوامع غربی نیست. به عبارت دیگر، در حالی که مذمت جامعه خودی، تنها به وسیله مقایسه با دیگری معنا پیدا می کند؛ اما وضعیت ایدئال مساوی با ایجاد وضعیت مشابه با جوامعی که برتر شمرده شده اند نیست.

جدول ۹. ترسیم آرمان شهر (ویژگی‌های مردم ایدئال)

مضمین استخراج شده	کدهای اولیه	مقوله اولیه
۱. مالیات و سربازدهی ۲. احترام و اطاعت از دولت (پدرسالارانه) ۳. حب وطن باریشه مذهبی	سربازدهی به دولت	در ارتباط با دولت و وطن
	پرداخت مالیات	
	اطاعات از دولت (مقایسه رابطه مردم و دولت با رابطه فرزندی و پدری و بدن و مغز)	
	حب وطن باریشه مذهبی (حب الوطن، من الایمان)	
مردم نیروی کار و پیش برنده اقتصاد هستند	احداث شرکت‌های تجاری بزرگ و همکاری میان تجار	اقتصاد
	فراگرفتن زبان‌های بیگانه و فنون متداول روز در پیشبرد کار، تجارت و زراعت	
پابندی به دین و اطاعت از علما	پابندی به مذهب	مذهب
	مرتبط نساختن حوادث ناگوار با خواست خدا	
	اطاعت از علما	

مردم آرمان شهر مردمانی کاملاً مطیع دولت و علمای دینی هستند، به دولت مالیات پرداخت می‌کنند، سرباز می‌دهند و از رفاه و امنیت برخوردارند و دولت بر حفظ تعادل میان طبقات مردم تسلط دارد. درعین حال که مردم باید از دولت اطاعت کنند، علما بر امور نظارت دارند و چگونگی پیاده کردن این دوگانگی مشخص نیست. حب وطن دارای ریشه‌های مذهبی و نه ملی است (حب الوطن من الایمان). مردم با تقلید از روش‌های مربوط به نظام اقتصادی غربی، با تسلط دولت جامعه را در مسیر پیشرفت اقتصادی پیش می‌برند. کسب سواد و آگاهی برای مردم به معنای فراگیری فنون روز برای به کاربران در تجارت و زراعت است.

جدول ۱۰. گذشته طلایی ایران

مضمون از پیش موجود	کدهای اولیه	مضمین استخراج شده
ایران پیش از اسلام و بعد از اسلام	ایران و ایرانی در گذشته نزد بیگانگان پرافتخار بوده است	۱. برتری، شکوه، تسلط نظامی و احترام در ارتباط با بیگانگان ۲. امنیت و رفاه مردم
	وجود امکانات عام‌المنفعه و بناهای باشکوه	
	حفاظت از مرزها	

	رفاه مردم	(دوران نادر، شاه عباس،
	داشتن فتوحات و برتری نظامی	هلاکوخان، سلطان محمود و امیر کبیر)

مواردی که از آن‌ها به‌عنوان گذشته باشکوه و طلایی ایران نام‌برده شده، دوران پیش از اسلام به‌طور کلی و مبهم، و مقاطع خاصی از تاریخ ایران بعد از اسلام از جمله: دوران نادر، شاه‌عباس صفوی، هلاکو، سلطان محمود و امیر کبیر را شامل می‌شود. مشخصه این دوران، رفاه و امنیت مردم و برتری و سلطه بر دیگری و به‌ویژه به لحاظ فتوحات نظامی و تسلط بر همسایگان است.

جدول ۱۱. عوامل تباه‌شهر کنونی

مضمین استخراج‌شده	کدهای اولیه	مقوله اولیه
۱. ضعف اقتدار دولت و قانون	رواج رشوه	دولت
	نبودن قانون	
	ضعف اقتدار دولت	
	ضعف مراکز آموزشی	
۲. غفلت علما ۳. جهل و فاصله گرفتن مردم از اسلام	جهل و غفلت علما و اقتدارطلبی آن‌ها در برابر دولت	علما
	جهل مردم و عدم رواج یادگیری علوم و فنون	مردم
	بیکاری، تنبلی و سستی دور شدن از اسلام	

عواملی که به‌عنوان عوامل منجر به عقب‌ماندگی و وضعیت نابسامان کنونی شناخته شده‌اند، عناصری هستند که همگی به‌این‌ای وطن نسبت داده شده‌اند و افراد و فرهنگ خودی به‌خاطر آن مورد سرزنش قرار دارند. مردم، علما و دولت در شکل دادن به وضعیت کنونی دارای نقش هستند.

جدول ۱۲. تعریف قانون

مضمین استخراج‌شده	کدهای اولیه	مقوله اولیه
۱. اقتدارگرایی	مشخص‌کننده حقوق و وظایف	منشأ قانون
	دسته‌بندی قوانین (قوانین مربوط به خود سرزمین برای حفظ	
	استقلال و آزادی کشور در برابر بیگانه، قوانین مربوط به	

<p>مردم برای حمایت از جان و مال مردم در برابر کارگزاران دولت و بیگانگان و قوانین امور اداره وطن برای قانون‌گذاری و قوه مجریه)</p>	
<p>اجرای بدون استثناء</p>	<p>اجرای قانون</p>
<p>وجود پادشاه در رأس دو قوه (مجریه و مقننه)</p>	

در سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ، تلاش می‌شود مباحث و تعاریفی در باب قانون ارائه شود. این مضامین پراکنده و مبهم هستند. به‌طور کلی می‌توان گفت اقتدارگرایی در رأس تعریف از قانون نیز وجود دارد و قانون بر اراده مردم استوار نیست؛ بلکه پادشاه بر دو قوه مجریه و مقننه حاکم است و از سوی دیگر، قوه قضاییه توسط علما و بر اساس احکام دینی اراده می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

وجود مشکلات واقعی اجتماعی و سیاسی، در زمان نگارش کتاب سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ موضوعی نیست که بتوان آن را با نگاهی به ایده‌های چون هویت و ذهنیت استعماری یا خود کهنتری ملی نادیده گرفته شود؛ بلکه هدف این است که نشان داده شود درحالی که وضع موجود وضعیتی نامطلوب است، تصویر دیگری استعمارگر، چه نقشی در شکل دادن به نگاه ایرانیان به خود داشته و دارد.

در سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ، همواره دو مسئله اسلام و تمدن غربی به‌عنوان پدیده‌های مطلوب پذیرفته شده‌اند و فرهنگ خودی موردانتقاد شدید وطن‌پرست داستان قرار دارد که خود از نگاهی بالا به پایین به مردم می‌نگرد و نسبت به آن‌ها از برتری فرهنگی و تمول مادی برخوردار و در کشوری بیگانه پرورش یافته است. توصیف تباه‌شهر وضع موجود دولت و مردم، با مرجعیت دیگری برتر در مقام معیار و الگوی مقایسه ترقی/عقب‌ماندگی است که میسر می‌شود. به‌بیان دیگر، ترسیم وضع ناگوار موجود، تنها بر اساس مقایسه میان خود و دیگری فرادست است که میسر می‌شود. دیگری فرودست نیز از این لحاظ کارکردی مشابه

با دیگری فرادست دارد؛ بدین معنا که در جهت توصیف عمق تباهی وضعیت ایرانیان که حتی در مقایسه با آنان نیز در وضعیت بدتری قرار دارند و «حتی» این مردمان نیز بر ایرانیان برتری یافته‌اند، مطرح می‌شوند. تصور نگاه تحقیرآمیز دیگری برتر، مذموم شمردن تمام ویژگی‌های فرهنگ و جامعه خودی و مثبت پنداشتن کلیه داشته‌های دیگری فرادست (عمدتاً تمدن غربی)، اصلی‌ترین محوری است که به سایر خطوط اصلی جهت داده است. پذیرش این برتری چنان عمیق است که تنها داشته فرهنگ خودی که در طول متن ارزشمند شمرده شده؛ یعنی مسلمانی و اسلام نیز از آن‌ها گرفته شده و به دیگری برتر نسبت داده می‌شود: آن‌ها مسلمان حقیقی هستند و نظام قوانین و ترقی فرهنگی و مادی غرب، ریشه در اسلام دارد.

علاوه بر نسبت دادن مسلمانی به غرب، حتی وجود کارخانه‌ها و معادنی که کارگران بی‌وقفه و شبانه‌روزی به ازای تکیه نانی در حال کار هستند، درباره اروپای آن دوران مزیتی بی‌نظیر توصیف می‌شود که جامعه خودی در مقابل آن به تنبلی و بی‌کارگی متصف می‌گردد. درعین حال که تباه‌شهری ایرانی در مقایسه با غرب و همسایگان ایران به لحاظ فرهنگی و مادی همواره عقب مانده تصویر می‌شود و تمام خصوصیات آن منفی است؛ آرمان شهر ایرانی توصیف کننده یک جامعه دارای ارزش‌ها و مختصات یک جامعه غربی نیست؛ بلکه جامعه‌ای مرفه با تقلید از شیوه‌های نظام اقتصادی غربی است که در آن رابطه پدری/فرزندی، مغز/دست و پا، خیرخواهی/اطاعت، تسلط/اطاعت اقتدارآمیز میان دولت و مردم وجود دارد و مردم مطیع مطلق هستند. این اطاعت تنها محدود به دولت نیست و مردم باید از علمای دینی نیز اطاعت کنند. این جامعه آرمانی، در برابر غرب از اقتدار نظامی برخوردار است و به واسطه سلطه نظامی بر غرب، در نظام بین‌الملل از اهمیت برخوردار می‌شود.

در چگونگی توصیف خود ایرانی، این دیگری فرادست عمدتاً غربی است که دارای نقش اساسی در توصیف وضع موجود می‌شود. به عقیده چارلز تیلور، هویت «ایده اخلاقی قدرتمندی است که بر ما نازل شده»، و به دلیل ریشه داشتن در روان‌شناسی عام بشری و برابری خواهی، مرزها و فرهنگ‌ها را درنور دیده است. هویت به‌عنوان یک ایده اخلاقی می‌گوید ما صاحب یک خود درونی اصیل هستیم که به رسمیت شناخته نمی‌شود و کل

جامعه بیرونی، چه بسا بر خطا یا سرکوبگر باشد. هویت نیاز طبیعی ما برای به رسمیت شناخته شدن کرامتمان را در کانون توجه خویش قرار داده، و اگر این نیاز برآورده نشود زبانی برای ابراز انزجار در اختیار ما می‌گذارد (قهرمانپور، ۱۴۰۰).

چنانچه یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، نقش عمده دیگری در دو مقوله عمده ظاهر می‌شود: ۱. ترسیم تباه‌شهر در سطح دولت و ملت خودی ۲. آرزوی اقتدار نظامی در برابر غرب و کسب جایگاه در نظام بین‌الملل به واسطه برتری نظامی در ترسیم آرمان‌شهر که از یک احساس خود کهتری در برابر دیگری فرادست نشئت می‌گیرد. شناسایی این امر دارای پیامدهای نظری و عملی از دو جنبه سیاست داخلی و خارجی خواهد بود: از طرفی توجه را به یکی از ریشه‌های تضعیف سرمایه اجتماعی به عنوان عاملی حائز اهمیت در حکمرانی جلب می‌کند: یعنی وجود خودانگاره‌های منفی قوی و ریشه‌داری که از یک ذهنیت استعماری سرچشمه می‌گیرند. از سوی دیگر توجه را به جایگاه هویت محور نگاه به غرب در عرصه سیاست خارجی که به شکل تلاش برای کسب برتری نظامی مطرح شده است سوق می‌دهد. از آنجایی که هویت اجتماعی امری یگانه، منسجم، یکپارچه و کلی در نظر گرفته نمی‌شود و هویت‌ها اموری متأخر سیال، چندگانه، ناخالص، مرکب، آمیخته، نسبی، چندمرکزی، ناتمام سیال، گذرا و در حال بازسازی هستند (حاجیان، ۱۳۸۸: ۴۹)، امکان وقوع تغییر در آنها و به‌ویژه از طریق دنبال کردن سیاست‌های هویتی وجود دارد.

منابع

فارسی

آرین‌پور، یحیی. (۱۳۷۹). *از صبا تا نیما*، تهران: زوار.

افرت، اندرو. (۱۳۸۹). *نگرش‌ها در جامعه‌شناسی سیاسی*، ترجمه سید رحیم ابوالحسنی، تهران: میزان.

ارجائی، سعید. (۱۳۷۸). *نظری و گذری بر زخم‌های فرهنگی ما ایرانیان*، تهران: پازینه.

راغب، محمد و راغب، علی. (۱۳۹۸). زایش نخستین رمان فارسی از بطن قهرمان مسئله‌دار. *ادبیات پارسی معاصر*، ۲ (۲۷)، ۱۵۴-۱۲۵.

رحمانی‌زاده دهکردی، حمیدرضا و نجفی حاجی ور، سهیلا. (۱۳۹۵). سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ از بازنمایی واقعیت تا کارویژه‌های رسانه‌ای. *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، پیاپی ۴۳، ۳۷-۶۴.

حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۸۸). *جامعه‌شناسی هویت ایرانی*، تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.

رضوانیان، قدسیه. (۱۳۹۶). سیاحت و پیوند آن با نگرش نقاد در سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ. *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۲۱، ۱۵۲-۱۳۶.

خلیلی، محسن و زرگری سنقر، حسن. (۱۳۹۷). نشانگان فروپاشی دودمان قاجار از منظر سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ. *جامعه‌شناسی تاریخی*، ۱۰ (۱)، ۸۱-۱۰۰.

ساسانی، فرهاد و آقا ابراهیمی، نیلوفر و سجودی، فرزانه. (۱۳۹۸). بازنمایی خود و دیگری در رمان فارسی: خود ایرانی و دیگری غیر ایرانی در سه رمان تنگسیر، سووشون و همسایه‌ها. *زبان پژوهی*، سال یازدهم، بهار ۱۳۹۸، شماره ۳۰، صص ۲۱-۴۷.

شیرزادیان، رضا. (۱۳۸۸). *مطالعات پسا استعماری*، نقد و ارزیابی دیدگاه‌های فرانتس فانون، ادوارد سعید، و هومی بابا، *مطالعات سیاسی*، ۲ (۵)، ۱۷۴-۱۴۹.

عابدی جعفری، حسن. تسلیمی، محمد سعید. فقیهی، ابوالحسن و شیخ‌زاده، محمد. (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. *اندیشه مدیریت راهبردی (اندیشه مدیریت)*، ۵ (۲)، ۱۹۸-۱۵۱. DOI: 10.30497/smt.2011.163

عباسی، خیام. (۱۳۹۹). جستاری جامعه‌شناختی در چگونگی شکل‌گیری رمان فارسی؛ خوانشی لوکاجی-بوردیوی. *پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی*، ۲ (۳)، ۱۴۴-۱۸۹.

فراستخواه، مقصود. (۱۳۹۸). *ما ایرانیان؛ زمینه کاوی تاریخی و اجتماعی خلیفات ایرانی*، تهران: غزال.

فروغی، سید عباس علی. (۱۳۸۴). ادبیات داستانی و اندیشه گری. پژوهش و حوزه، ۲۳ و ۲۴، ۱۴۳-۱۵۵.

فوکویاما، فرانسیس. (۱۴۰۰). هویت: سیاست هویت کنونی و مبارزه برای به رسمیت شناخته شدن، ترجمه رحمن قهرمانپور، تهران: روزنه.

کشاورز، کریم. (۱۳۷۱). هزار سال نثر پارسی، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی (شرکت سهامی).

میرعابدینی، حسن. (۱۳۷۷). صدسال داستان نویسی ایران، تهران: چشمه.

نراقی، حسن. (۱۳۸۶). جامعه شناسی خودمانی (چرا در مانده ایم؟)، تهران: اختران.

References

- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, 77-101.
- Fanon, Frantz. (1963). *The Wretched of the Earth*, translated by Constance Farrington. New York: Grove Press.
- King, N. & Horrocks, C. (2010). *Interviews in qualitative research*, London: Sage.
- Myers, David G. (2018). *Social psychology (13th ed.)*. New York: McGraw-Hill Higher Education.
- Michelle E. Kiger & Lara Varpio. (2020). Thematic analysis of qualitative data .AMEE Guide No. 131, *Medical Teacher*, DOI: 10.1080/0142159X.2020.1755030
- Putnam, Robert D. (1993). *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2002). *The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment*, New York: Cambridge University Press.
- Said, Edward W. (1979). *Orientalism*, New York: Vintage.
- Sassani, Farhad; Agha Ebrahimi, Nilofar; Sojodi, Farzan. (2018). Representation of self and other in Persian novel: Iranian self and non-Iranian other in three novels Tangsir, Sushon and Neighbors. *Language Research*, Year 11, spring 2018, Number 30, pp. 21-47.

Translated References into English

- Abbasi, Khayyam. (2019). A sociological research on how the Persian novel was formed; A reading of Lukacs-Bourdieu. *Interdisciplinary Literary Studies*, 2 (3), 144-189. [In Persian]
- Abedi Jafari, Hassan; Taslimi, Mohammad Saeed; Faqih, Abolhassan; Sheikhzadeh, Mohammad. (2014). Thematic analysis and the network of themes: a simple and efficient way to explain patterns in qualitative data. *Strategic Management Thought* (Management Thought), 5 (2), 151-198. [In Persian]
- Arianpour, Yahya. (2000). *From Saba to Nima*, Tehran: Zovar. [In Persian]
- Arjaei, Saeed. (1999). *A review on the cultural wounds of us, Iranians*, Tehran: Pazineh. [In Persian]
- Efert, Andrew. (2010). *Attitudes in political sociology*, translated by Seyyed Rahim Abolhasani, Tehran: Mizan. [In Persian]
- Farstakhah, Maqsood. (2018). *Us, Iranians; Historical and social analysis of Iranian peoples*, Tehran: Ghazal. [In Persian]
- Foroughi, Seyyed Abbas Ali. (2005). Fictional literature and thinking. *Research and Houza*, 23 and 24. 143-155. [In Persian]
- Fukuyama, Francis. (2021). *Identity: current identity politics and the struggle for recognition*, translated by Rahman Kahramanpour, Tehran: Rosenha. [In Persian]
- Hajiani, Ibrahim. (2009). *Sociology of Iranian Identity*, Tehran: Expediency Council, Strategic Research Institute. [In Persian]
- Khalili, Mohsen and Zargari Sanqaz, Hassan. (2017). Symptoms of the collapse of the Qajar dynasty from the perspective of Ebrahim Bey's travelogue. *Historical Sociology*, 10(1), 81-100. [In Persian]
- Mir Abdini, Hassan. (1998). *One hundred years of Iran's story writing*, Tehran: Cheshme. [In Persian]
- Naraghi, Hassan. (1386). *Sincere Sociology (Why are we helpless?)*, Tehran: Akhtaran. [In Persian]
- Ragheb, Mohammad and Ragheb, Ali. (2018). *The birth of the first Persian novel from a problematic hero*. *Contemporary Persian Literature*, 2 (27), 125-154. [In Persian]
- Rahmanizadeh Dehkordi, Hamidreza and Najafi Hajivar, Soheila. (2015). Ebrahim Bey's travelogue from the representation of reality to special media works. *Cultural and Communication Studies Quarterly*, 43, 37-64. [In Persian]

- Rezvanian, Qudsiyeh. (2016). Tourism and its connection with critic's attitude in Ebrahim Bey's travelogue. *Tourism Planning and Development*, 21, 136-152. [In Persian]
- Shirzadian, Reza. (2009). Post-colonial studies, criticism and evaluation of the views of Frantz Fanon, Edward Said, and Humi Baba, *Political Studies*, 2 (5), 149-174. [In Persian]
- Zare, Karim. (1992). *A thousand years of Persian prose*, Tehran: Islamic Revolution Publishing and Education Organization (shareholding company). [In Persian]

استناد به این مقاله: ساداتی، سیده لیلا، و احمدوند، شجاع. (۱۴۰۲). خودانگاره دولت و ملت در سیاحت‌نامه ابراهیم‌بیگ. دولت پژوهی، ۹(۳۵)، ۱۹۴-۱۵۷. doi: 10.22054/tssq.2023.68051.1261

The *State Studies Quarterly* is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی